

درآمدی بر

مبانی کلامی علم دینی

با تأکید بر علوم انسانی

قاسم ترخان

www.ketab.ir

درآمدی بر مبانی کلامی علم دینی

با تأکید بر علوم انسانی

قاسم ترخان

عضویت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: زمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ دوم، ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰

قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

طراح جلد: سید ایمان وری نجفی

چاپ و صحافی: ناژو

سرشناسه: ترخان، قاسم.

عنوان و نام پدیدآور: درآمدی بر مبانی کلامی علم دینی با تأکید بر علوم انسانی / قاسم ترخان.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۴۶۰ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۸-۳۷۷-۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: علوم انسانی (اسلام).

موضوع: Humanities (Islam).

موضوع: کلام — قرن ۱۴.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

ردمبندی کنگره: ۱۳۹۵ / ۲۳۲ / ۲۳۲ BP

ردمبندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۷۷۰۹۹

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۹	پیشگفتار
۱۵	مقدمه
۱۸	الف) پرسش‌های اصلی - مرعی تحقیق
۱۹	ب) ضرورت‌ها و اهداف تحقیق
۲۱	ج) پیشینه تحقیق
۲۲	د) فرضیه تحقیق
۲۵	ه) قلمرو تحقیق
۲۶	و) نقد و نوآوری تحقیق
۲۹	بخش نخست: مبادی تصویری
۳۳	فصل نخست: مفهوم‌شناسی
۳۳	مبحث نخست: مفهوم‌شناسی مبانی و مبادی
۴۴	مبحث دوم: مفهوم‌شناسی کلام و باورهای اعتقادی
۵۳	فصل دوم: چیستی علم دینی
۵۴	مبحث نخست: علم‌شناسی
۵۴	گفتار نخست: معانی و کاربردهای واژه علم
۵۵	الف) معنای مصدری، اسم مصدری یا وصف مفعولی
۵۵	ب) معرفت شخصی یا مشاع
۵۶	ج) مطلق فهم یا فهم مطابق
۵۷	د) مطلق آگاهی یا آگاهی نظام‌مند

- ه) قضایای کلی یا اعم از کلی و شخصی..... ۶۱
- و) قضایای حقیقی یا اعم از حقیقی و اعتباری..... ۶۱
- ز) تجربی یا اعم از آن..... ۶۲
- گفتار دوم: ویژگی‌های شناخت تجربی..... ۶۳
- الف) توصیف، تبیین و پیش‌بینی..... ۶۳
- ب) عینیت..... ۶۶
- مبحث دوم: چیستی علوم انسانی..... ۷۳
- گفتار نخست: علوم انسانی با نگاه پسینی..... ۷۵
- گفتار دوم: علوم انسانی با نگاه پیشینی..... ۹۷
- مبحث سوم: چیستی علوم انسانی اسلامی..... ۱۰۷
- بخش دوم: امکان علوم انسانی اسلامی (انکار یا اثبات؟)..... ۱۲۷**
- فصل نخست: انکار گران..... ۱۳۱
- مبحث نخست: تأثیر باورها بر چالش معرفت‌شناختی..... ۱۳۳
- مبحث دوم: تأثیر باورها و چالش‌های معرفت‌شناختی..... ۱۳۹
- گفتار نخست: تحلیل تاریخی ناظر به عدم امکان تأثیرگذاری..... ۱۳۹
- الف) تجربه‌ای ناموفق در تاریخ علم..... ۱۳۹
- ب) ناخواسته‌بودن فرایند تولید علم در عدم امکان اثبات..... ۱۴۱
- گفتار دوم: تحلیل منطقی ناظر به عدم امکان تأثیر باورها..... ۱۴۲
- الف) تحلیل منطقی بر اساس مؤلفه‌های علم..... ۱۴۳
- ب) تحلیل منطقی بر اساس مراحل تحقیق..... ۱۴۷
- ج) تحلیل منطقی بر اساس اصول موضوعه علم..... ۱۵۱
۱. استدلال با استفاده از اصل ابطال‌پذیری..... ۱۵۲
۲. استدلال بر اساس تفکیک مقام داوری از گردآوری..... ۱۵۷
۳. استدلال بر اساس تفکیک روشی علوم..... ۱۷۶
- مبحث سوم: تأثیر باورها و چالش‌های دین‌شناختی..... ۱۹۰
- گفتار نخست: ابتدای معرفت دینی بر علوم سکولار..... ۱۹۱
- گفتار دوم: حداقلی‌بودن قلمرو دین..... ۲۱۵
- فصل دوم: تأثیر باوری..... ۲۲۹

مبحث نخست: گواهی تاریخ علوم بر امکان اثرگذاری باورهای کلامی.....	۲۳۰
مبحث دوم: تحلیل منطقی و اثبات امکان تأثیرپذیری علوم انسانی از باورهای کلامی.....	۲۴۰
بخش سوم: چگونگی تأثیر باورهای کلامی بر علوم انسانی.....	۲۴۹
فصل نخست: تأثیر پیشینی و پسینی.....	۲۵۳
فصل دوم: تأثیر مستقیم و غیرمستقیم.....	۲۶۱
مبحث نخست: عناصر تأثیرپذیر.....	۲۶۳
گفتار نخست: مؤلفه‌های رکنی علم.....	۲۶۳
گفتار دوم: فرایند و مراحل پژوهش.....	۲۹۳
الف) مرحله اول: گزینش مسئله.....	۲۹۷
ب) مرحله دوم: انتخاب مفاهیم و الگوها برای فهم مسئله.....	۳۹۹
ج) مرحله سوم: طرح پژوهش یا فراینددرآبی.....	۳۰۷
د) مرحله چهارم: سیاحت‌گذاری و ترسیم خط مشی‌ها.....	۳۱۸
گفتار سوم: فرایند تحقق علوم.....	۳۱۹
مبحث دوم: عوامل تأثیرگذار.....	۳۲۸
گفتار نخست: فرضیه‌ها و تئوری‌ها.....	۳۳۹
گفتار دوم: مبانی فلسفی و قضایای هدایتی.....	۳۳۱
گفتار سوم: ایدئولوژی و قضایای اخلاقی.....	۳۵۰
گفتار چهارم: فرهنگ، محیط و جامعه آماری.....	۳۶۸
گفتار پنجم: ویژگی‌های شخصیتی دانشمندان.....	۳۷۵
مبحث سوم: تأثیر باورها در مقام گردآوری یا داوری.....	۳۷۷
فصل سوم: تأثیر خرد و کلان.....	۳۹۵
مبحث نخست: روش‌های مدرن.....	۳۹۹
مبحث دوم: روش‌های پسامدرن.....	۴۰۳
مبحث سوم: باورهای کلامی و پارادایم‌ها.....	۴۰۴
نتیجه.....	۴۱۹
منابع.....	۴۲۵

۴۲۵	الف) کتاب‌ها
۴۲۵	عربی
۴۲۸	فارسی
۴۳۸	لاتین
۴۳۹	ب) مقاله‌ها
۴۴۵	ج) نرم‌افزارها، پایگاه‌های اطلاع‌رسانی، قوانین و...
۴۴۷	فهرست آیات
۴۵۱	فهرست روایات
۴۵۳	نمایه علام
۴۵۷	نمایه اصطلحات

پیشگفتار

در برتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی به ویژه تعالیم متعالی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ مترقی و نجات‌بخش آدمی، در سرچشمه حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم و حیانی و ارزش‌های اسلامی از سوی بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستم‌ستیزان بر آن‌ها شد و از دیگر سو باعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مراتب بشری و نظام‌های مبتنی بر آنها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم نظریه‌پروری و نوآوری پیرامون زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعه فکری، به فرایند ارتباط کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ماضی و باورداشت‌های رایج دینی به منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و صیانت از هویت فرهنگی و تمدنی فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی - پژوهشی را آموزشی، دانشگاهی و حوزوی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی - فکری حسب‌الأمر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مد ظله‌العالی) و با تلاش فراوان آیت‌الله‌علی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی و همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

گروه کلام که از جمله گروه‌های پژوهشکده «حکمت و دین‌پژوهی» است، با منظور تحقق اهداف ذیل در سال ۱۳۷۵ شکل گرفت:

۱. بازپژوهی کلام اسلامی و بررسی تحلیلی آثار و آرای متکلمان برجسته شیعه؛
۲. تبیین و تنسیق عقاید اسلامی به زبان زمان؛
۳. اهتمام، تعمیق و توسعه دین‌پژوهی و کلام اسلامی سعی بر نظریه‌پردازی نوآورانه در حوزه فعالیت گروه با توجه به نظرها و نیازهای جدید؛
۴. پاسخ‌گویی به شبهات القایی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی و نقد دیدگاه‌های متضاد؛
۵. مطالعه تطبیقی در تطاببات اسلامی و در نسبت دین با دانش‌های دیگر.

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی توانسته است با بهره‌مندی از توانمندی علمی اعضای هیئت عالی، محققان و همکاری نهادهای علمی دیگر، مباحث فلسفه دین را توسعه و تعمیق دهد. در همین جهت این نهاد موفق شد در سال ۱۳۹۱ مجوز رسمی نظریه‌پردازی فلسفه دین را از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای توسعه، تعمیق، ساماندهی و مدیریت این حوزه دریافت کند.

قطب علمی مرکزی است که در آن دانشمندان و محققان برجسته یک رشته با همکاری و در قالب کارگروهی می‌کوشند با تولید دانش نوآوری، پاسخگویی نیازهای علمی، اجتماعی و فرهنگی این رشته بوده و در جهت کسب مرجعیت علمی گام بردارند. با توجه به بیانات مهم مقام معظم رهبری درباره تحقق مرجعیت علمی جمهوری اسلامی ایران در جهان در پنجاه سال آینده، قطب‌های علمی کشور کوشش مضاعفی برای دستیابی به جایگاه مرجعیت در کشور دارند.

اهداف عمده این قطب عبارت‌اند از:

۱. نقد فلسفه دین غربی؛
 ۲. تأسیس و توسعه فلسفه دین اسلامی؛
 ۳. پاسخ به پرسش‌ها و شبهات درباره مسائل فلسفه دین در عرصه جهانی و داخلی؛
 ۴. تغذیه و جهت‌دهی فعالیت‌های علمی مربوط به حوزه فلسفه دین در حوزه و دانشگاه در دو ساحت آموزش و پژوهش برای احراز مرجعیت؛
 ۵. پشتیبانی نظری از مبانی عقلی و برون‌دینی نظام اسلامی و کاربردی‌کردن فلسفه دین اسلامی از این رهگذر؛
 ۶. تبیین و دفاع از مبانی علوم انسانی اسلامی و نقد مبانی رقیب؛
 ۷. ارتقای سطح کمی و کیفی آموزش فلسفه دین اسلامی در دانشکده‌های مربوطه در سراسر کشور؛
 ۸. سوق‌دادن متفکران برجسته فلسفه دین به سمت مسئله‌یابی در زمینه‌های مرتبط با محور فلسفه دین و تبیین تأثیر آن بر زندگی فردی و جمعی و ارائه راه حل برای آن؛
 ۹. بسترسازی مناسب برای تربیت دانشمندان متمحض و تراز اول در حوزه مسائل فلسفه دین اسلامی.
- آنچه پیش روی است، نتیجه یکی از پژوهش‌ها در مشترک گروه «کلام» و «قطب فلسفه دین» است که به وسیله محقق ارشد - صاحب حجت‌الاسلام والمسلمین قاسم ترخان به سامان رسیده است.
- پژوهش حاضر ضمن ورود به حوزه چیستی علوم انسانی اسلامی، می‌کوشد در دویبخش مستقل، اثبات تأثیرگذاری (اثبات اصل مکان) و چگونگی آن را بحث و بررسی کند؛ موارد ذیل را می‌توان از دستاوردهای تحقیق برشمرد:
- تحلیل چالش‌های معرفت‌شناختی، علم‌شناختی و دین‌شناختی ناظر به عدم امکان تأثیرگذاری گزاره‌های کلامی و نقد آنها. در این بخش، تأثیر گزاره‌های کلامی در قلمرو علوم انسانی حداکثری دانسته می‌شود، با این توضیح که گزاره‌های کلامی اولاً، در همه مؤلفه‌های ماهیت‌ساز و هویت‌ساز علم و نیز

در مراحل تحقیق و فرایند تحقق علوم؛ ثانیاً، در علوم انسانی رایج - در معنای خاص علوم انسانی یا معنای عام آن - و مطلوب اثرگذارند؛ ثالثاً، تأثیرگذاری، به مقام گردآوری محدود نشده است و شامل مقام داوری نیز می‌شود.

چگونگی این تأثیرگذاری را می‌توان بر اساس یکی از حالت‌های «پیشینی و پسینی»، «مستقیم و غیرمستقیم» و «خُرد و کلان» دانست. اگرچه در مراحل ابتدایی می‌توان از روش پسادانشی استفاده کرد؛ ولی در نهایت به جهت نفوذ مباز سکولار در بافت نظریه‌های علمی باید به صورت پیشادانشی بر اساس مبانی کلامی به تأسیس علم دینی اقدام کرد. بررسی تأثیر گزاره‌های کلامی در آنچه تا به امروز مدبران، مانند فرایند و مراحل پژوهش و همچنین عناصر ماهیت‌ساز علوم... آنچه تأثیر می‌گذارد، مانند فلسفه‌های الهی یا الحادی، اصول ایدئولوژیک ایدئولوژی، ارزش و اهداف عالم، پیش‌فرض‌ها، فرهنگ و شرایط محیطی، ویژگی‌های شخصیتی دانشمندان و... دو سنخ از تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم را روشن می‌سازد.

همچنین تأثیر باورهای کلاسیک «خُرد و زمانی کلان است؛ مثلاً گاهی روش حل مسئله و زمانی پارادایم حاکم بر علوم، ساختار علوم، روش علم و روش نظریه را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد.

باورهای کلامی ضمن نقد پارادایم‌هایی که در علوم انسانی حاکم بوده‌اند، می‌تواند در تولید پارادایم جدید نقش اساسی داشته باشد و با دخالت در کبرای قیاس و فهم رفتارها به مدد تبیین یا تفسیر انتقادی از پدیده‌های اجتماعی بیاید. از ویژگی‌های کتاب حاضر می‌توان به رعایت مباحث، طبقه‌بندی مطالب در ساختاری جدید و نقدهای اختصاصی نویسنده بر دیدگاه‌های رقیب اشاره کرد.

نویسنده کتاب از دو دهه پیش ضمن فعالیت علمی و مدیریتی در فضای مجازی و پاسخگویی به شبهات، در حوزه کلام و فلسفه دین به تحقیق و تألیف چهار کتاب و ۲۸ مقاله در نشریات علمی و انتشار ۲۵۰ مقاله در فضای مجازی پرداخته است که اکنون از کتاب نگرشی عرفانی، فلسفی و کلامی به

شخصیت و قیام امام حسین علیه السلام، نگرشی نو به نقش هدایت‌گری اهل بیت علیهم السلام و مقالاتی مانند «رابطه توحید و ولایت با تأکید بر حدیث سلسله‌الذهب»، «نقد علوم انسانی متداول»، «مدل سبک زندگی برابری از جهان‌شناسی»، «مبانی کلامی و عرصه‌های پیشرفت»، «پایه‌های مشروعیت حکومت اسلامی»، «مبانی جهان‌شناختی الگوی اسلامی پیشرفت»، «انکار علم دینی در محک نقد» و «علل معنوی و ماتریالیسم روش‌شناختی» به عنوان نمونه می‌توان نام برد. توفیقات محققان فرهیخته را از خدای سبحان خواستاریم.

در پایان از همه اعضای شورای علمی گروه کلام، قطب علمی فلسفه دین و ارزیابان محترم جناب حاجت‌الاسلام والمسلمین حسین بستان (نجفی) و جناب حاجت‌الاسلام والمسلمین حمیدرضا شاکرین و به‌ویژه مؤلف گرامی جناب حاجت‌الاسلام والمسلمین فاضل ترخان، عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که با سه‌صاحب‌علاقت تولید و بالندگی اثر کوشیدند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، قدردانی نمودیم. ز استادان و صاحب‌نظران درخواست می‌شود با ارسال نظرها و پیشنهادهای سازنده خویش ما را یاری کنند.

گروه کلام

پژوهشگاه، هیئت و دین پژوهی

قطب علمی فلسفه دین